مەسعود محەمەد وەك ڕەخنەگرێکی ئەدەبی ... پ. ی. د. فوئاد ڕەشید

پێشەکی

هزرڤان و زانایەکی وەك مەسعود محەمەد (1919 ـ 2002) لە ڕووی ژیانبینی و هزرەوە خاوەنی ڕوانینی خۆی بوو، هاوکات لەگەڵیا ئەم تێڕوانینەدا توانایەکی زانستی فرەلایەنی هەبوو، بەرهەمە جیاوازەکانی گەواهیدەری ئەم ڕاستییەن.
ئەدەب و شیکردنەوەی دەقی ئەدەبی، بوارێکن لەو بوارانەی کە (مەسعود محەمەد) توانای مەعریفییانەی خۆی تێدا بەرجەستە کردووە.
لەم چەند لاپەڕەیەدا هەوڵدەدەین هەندێ ئەدگاری کەسایەتی ناوبراو وەکو ڕەخنەگرێکی ئەدەبی بخەینەڕوو، بۆ ئەم مەبەستەش نووسینەکەمان بەسەر دوو تەوەردا دابەشکردووە.
تەوەری یەکەم: ناساندن و خستنەڕووی ئەو بەرهەمانەی مامۆستا (مەسعود محەمەد) کە بەشێوەیەك لە شێوەکان ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ ـ پەیوەندن بە دنیای ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبییەوە.
لە تەوەری دووەمدا، هەوڵمانداوە لە ڕێگای چەند زاراوەیەکی ڕەخنەییەوە، پەنجە بخەینەسەر تایبەتمەندییەکانی نووسینە ڕەخنەییەکانی مەسعود محەمەد.

تەوەری یەکەم:
نووسینەکانی (مەسعود محەمەد) لە بواری ئەدەبناسییدا( )

* کتێبی (حاجی قادری کۆیی):
ئەم کتێبە کە لە سێ بەش پێکهاتووە، بە گشتی توێژینەوەیەکی تێرو تەسەلە دەربارەی ژیننامەی شاعیری کورد حاجی قادری کۆیی.
لەم سێ بەشەدا مامۆستا (مەسعود محەمەد) بە وردیی قسەی لەسەر وێستگە جیاوازەکانی ژیانی (حاجی قادر) کردووە، وەك لایەنی (کات و شوێنی لەدایکبوونی حاجی قادر، گەشتی خوێندنی حاجی قادر، ناکۆکی نێوان حاجی و شێخ نەبی، گەشتەکانی حاجی قادر بۆ باڵەکایەتی و ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئەستەنبووڵیا، خەباتی سیاسی و کوردایەتی حاجی قادر).
بەشێوەیەکی گشتی دەکرێ چەند سەرنجێك لەسەر هەرسێ بەشەکەی کتێبی (حاجی قادری کۆیی) بەم شێوەیە بخەینەڕوو:
1ـ هۆکار و پاڵنەری نووسینی کتێبی (حاجی قادری کۆیی) بریتین لە:

أ ـ هەستکردنی توێژەر (مەسعود محەمەد) بەوەی کە بە پێی پێویست لە کەسایەتی و بەرهەمەکانی (حاجی) نەکۆڵدراوەتەوە ((لەو باوەڕەدام تا ئێستا دیراسەتێکی ئەوتۆ لەبارەی فەلسەفە و خەبات و ژیانی حاجی قادر بڵاونەکراوەتەوە لە قووڵی و فراوانیدا بگا بەڕادەی گرینگی و پێویستی مەوزوع))( ).

ب ـ پێم وایە بەر لەم هۆکارە، هۆکارێکی ناوەکی بەهێزتر هەیە کە (مەسعود محەمەد)ی هانداوە بۆ نووسین لەسەر (حاجی قادر) ئەویش سەرسام بوونێتی بە خودی کەسایەتی (حاجی قادر) وەکو مرۆڤێکی دڵسۆز و خەمخۆر و بوێری بە هەڵوێست، سەرسامییەك کە لە گوزارشتکردن لێی جۆرێك لە زێدەڕۆیی پێوە دیارە ((ئا ئەم حاجی قادرە دەبێ حیسابێکی تایبەتی بۆ بکرێ لە ژوورووی حیسابی گەورە و قارەمان و فریشتە کە ناویان بەسەر زمانانەوەیە))( ).

ج ـ بوونی چەند لێکدانەوەیەکی نادروست دەربارەی ژیان و ئەدەب و خەباتی (حاجی قادر) هۆکارێکی دیکە کە نووسەری هانداوە لە ژیانی حاجی بکۆڵێتەوە، هەروەکو لەلاپەڕە (12) بەشی یەکەمی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ کردووە. لە چوارچێوەی وەڵامدانەوە و ڕاستکردنەوەی بۆچوونی کەسانی دی، نووسەر ئاوڕی لە چەندین بابەتی مێژوویی و سیاسی و فیکری داوەتەوە.

2ـ تێکڕای ئەم هۆکارانەی ئاماژەمان پێکرد، وایانکردووە کە هەرسێ بەشی کتێبی (حاجی قادری کۆیی) هێندەی قسەکردن بێت لە کەسایەتی (حاجی) وەکو مرۆڤێکی خەمخۆری میللەت و بە هەڵوێست، زۆر کەمتر قسەکردن بێت لەسەر شیکردنەوەی دەقە شیعرییەکانی. لە پاڵا قسەکردن لەسەر بارودۆخی قۆناغ و ژینگەی حاجی قادر و لێرەیشەوە ڕەتکردنەوەی ئەو بۆچوونانەی کە نووسەر، باوەڕی پێنەبووە، زۆرجار نووسەر لە کەسایەتی (حاجی قادر)یش دوورکەوتووەتەوە و باس و بابەتێکی فیکری و فەلسەفی و مێژوویی تری هێناوە ئاراوە.

3ـ جا لێرەوە ئەو پرسیارە دێتە پێشەوە کە ئایا کتێبی (حاجی قادری کۆیی) لە کوێی لقەکانی ئەدەبناسیدا پۆلین دەکرێت؟

ئایا ئەم کتێبە بەرهەمێکی سەر بە ڕەخنەی ئەدەبییە؟

هەڵبەتە وەڵامی ئەم پرسیارە بەندە بە سروشتی ناوەڕۆکی کتێبەکە و چۆنێتی و چەندایەتی ئامادەبوونی دەقە شیعرییەکانی حاجی قادر لەناو هەرسێ بەشی کتێبەکەدا.

4ـ ئامادەبوونی شیعری حاجی لە کتێبی (حاجی قادر)دا بە پێی پێداویستی بۆچوونە مێژوویی و فیکری و کۆمەڵایەتییەکانن، واتا لێرەدا دەق، بەڵگە و شایەدە لەسەر (ڕووداوێك، هەڵوێستێك)، بۆ نموونە، لە ئاماژەکردن بۆ بێکەسیی و بێماڵیی (حاجی قادر) نووسەر ئەم دێڕە شیعرە دێنێتەوە:

هەر منم ئێستە وارسی عیسا
بێ کوڕ و ماڵا و بێ ژن و مەئوا( )

لە باسکردنی گەشتەکەی (حاجی) بۆ باڵەکەتی، ئەم چەند دێرەی هێناوەتەوە:

بە بیرت دێ زەمانی چووینە باڵەك
بە پێ خاوسی نەکەوشم بوو نە کاڵەك( )

5ـ کەواتە دەکرێ بڵێین کتێبی (حاجی قادری کۆیی) توێژینەوەیەکی مێژوویی ئەدەبییە، لەلایەك هەندێ لایەنی مێژووە بە گشتی و لەلایەکی دیکەشەوە کاکڵەی نێوەڕۆکی کتێبەکە دەچێتەخانەی (مێژووی ئەدەب)ەوە بەو پێیەی قسە لەسەر ژیاننامە و قۆناغەکانی شیعری (حاجی قادر) دەکات( ).

• کتێبی (دەست و دامانی نالی)
ئەم کتێبە شرۆڤەکردنی ئەو دێرە شیعرانەی (نالی)یە کە بە بۆچوونی نووسەری کتێبەکە، لێکدانەوە و واتای جیاوازتر هەڵدەگرن لەو شەرح و شرۆڤەیەی لە دیوانی (نالی)دایە، کە لەلایەن مامۆستایان (مەلا عبدالکریم مدرس) و (فاتیح عبدالکریم)ەوە لێکدراوەتەوە. نووسەری کتێبی ناوبراو ئاماژەی بەم لایەنە کردووە و نووسیوێتی ((لەم نووسینەمدا تەنها یەخەگیری شەرحی ئەو بەیتانە دەبم کە لە دیوانەکەدا هاتووە و من جۆرێکی جودا پەسەند دەکەم))( ).
بنەمای کارکردن لە کتێبی (دەست و دامانی نالی)دا بریتییە لە (دیاریکردنی مانای وشە، ئاماژەکردن بە واتای جیاواز) لەم چوارچێوەیەدا هەندێ جار ئاماژە بەلایەنێکی (ڕەوانبێژی، کێشی شیعر، جیاوازیی ڕێنووس بە پێی بوونی نوسخەی جیاواز) کراوە.

* کتێبی (چەپکێك لە گوڵزاری نالی):
مامۆستا (مەسعود محەمەد) لەم کتێبەدا سەرەڕای باسکردنی ژیانی (نالی)، زیاتر لاپەڕەکانی کتێبەکەی تەرخانکردووە بۆ دەستڕەنگینیی و کاری هونەرمەندانەی (نالی) شاعیر و جەختی لەوە کردووەتەوە کە (نالی) لە شیعرەکانیدا پتر مەبەستی وردەکاریی هونەرییانە بووە ، لەگەڵا ئەمەشدا (مەسعود محەمەد) باسی لەوەش کردووە کە ((نالی شارەزایی بە سروشت و بە کۆمەڵایەتی وێکڕا کۆدەکاتەوە و دەستڕەنگینانە تابلۆیەکی هونەریی ئەفسووناویی ئەوتۆ لە کۆکردنەوەی هەر دوان پێك دێنێ و بە چەشنێك لە تابلۆکەدا تێکیان هەڵدەکێشێت و دەیانهێنێتەوە مرۆڤ نازانێ کامیان کامن))( ).

لێرەدا تێبینی ئەوە دەکرێت کە مامۆستا (مەسعود محەمەد) بە ڕەچاوکردنی ئەزموونی ئەدەبییانەی دەقەکان، ڕوانینی ڕەخنەیی خۆی دەردەبڕێت.

* وتاری (کەیفی جوانڕۆیی)( )
ئەم وتارە دەربارەی ژین و ژیاننامەی شاعیر کەیفی جوانڕۆییە لە (1814 ـ 1883) وتارەکە چەند ناونیشانێکی لاوەکی لەخۆگرتووە، وەك: (کەیفی کوێندەرییە؟ کەیفی کەی و چۆن کۆیەی بەجێهێشت؟…) لە کۆتایشدا نووسەر لەچەند خاڵێکدا بەراوردێکی لەنێوان ژیانی (حاجی قادر) و (کەیفی) شاعیردا کردووە.

* وتاری (شاکارێکی ئاگرین)( )
ئەم وتارە قسەکردنە لەسەر شیعرێکی مەلا حەسەنی (قازیی هەڵەبجە) و نووسەر پێیوایە ئەم پێنج خشتەکیە چواردە کۆپلەییە، سەردەمانێك ((لە پایەی مارسلیزی کوردی بوو…))( ) وە تێکڕای دێرەکانی ((نموونەی ئەدەبی پێشکەوتووی ئەوسا و ئێستا و هەموو ڕۆژگارێکن))( ).
نووسەر لەم وتارەدا پتر لە روانگەی هەستی کوردایەتییەوە ، ئەم شیعرەی پێ شاکارێکی ئاگرینە.

* وتاری (سڵاوێك لە شیعری نوێبابەتی کوردی) ( )
نووسەر لەم وتارەدا گلەیی لە ڕادەی ئاڵۆزیی و تەمومژاویبوونی شیعری نوێی کوردی دەکات و پێیوایە ((شیعری ئێستاکەی کوردی، زۆر بەداخەوە پێبەپێ تێ هەڵکشیوە لە نامەفهوومی تاکو گەلێك جاران دەگاتە ئەو ڕادەیەی کە لە خاوەنی بەولاوە ڕەنگە کەس تێی نەگات))( ).

* وتاری (پایەی شیعری کوردی لە ئەدەبی کوردی سەدەی نۆزدەمدا) ( ).
نووسەر ئەگەرچی ئەم ناونیشانەی هەڵبژاردووە، بەڵام هەرزوو بە بەهانەیەکی بابەتی لەم ناونیشانەوە دەچێتەسەر ناونیشان و بابەتێکی دی، کاتێ دەڵێت ((کورد لە سەدەی نۆزدەمدا تاکە بابەتێکی ئەدەبی هەبووبێت شیعربووە…))( ) کەواتە ((.. کە شیعرەکەش خۆی ئەدەبەکەبوو دروستتر ئەوەیە بزانین پایەی لە ژیانی کوردەواریدا چی بووە؟))( )
لە چوارچێوەی پێگەی شیعری کوردی لە ژیانی کوردەواریدا، نووسەر ئاماژە بەچەند خاڵێك کردووە، وەك ئەوەی شیعر نووسین بەزمانی کوردی لەو سەردەمەدا ڕەنگدانەوەی هەستی خۆڕسکی نەتەوەیی بووە،

لەلایەکی دیکەشەوە شیعر ئامادەییەکی زۆری هەبووە و کار گەیشتووەتە ئەوەی کە ((… ئەگەر پێشتر شاعیری کورد لە ئاڵقەی پیاواندا دەست نەدەکەوت دواتر ناوناوە ئافرەتی کوردیشی بوو بە شیعربێژ)) ( ).

* وتاری (زڕە خەون لە تەمومژ بە دەوری مەحوی تۆقەڵەوە) ( ).
نووسەر لەم وتارەدا ئاماژەی بە ئاست بەرزیی پێگەی شاعیرانەی (مەحوی) کردووە و چەند دێرە شیعرێکی (مەحوی) لێکداوەتەوە و جەختی لەوەش کردووەتەوە کە ((شیعری مەحوی دەبێ بە کێش و تەرازووی سەردەمی خۆی هەڵبکێشرێت..)) ( ).
هەڵبەتە ئەم جۆرە بۆچوونانەی نووسەر و تەنانەت لێکدانەوەکانیشی بۆ دێرە شیعرەکانی (مەحوی) لەچوارچێوەی وەڵامدانەوە و ڕاستکردنەوەی بۆچوون و لێکدانەوەی کەسانی ترن.

* وتاری (کەوچکێك شەکر بۆ قاوەی تاڵا) ( ).
ئەم وتارە بە وتەی نووسەرەکەی وەڵامدانەوە و ڕوونکردنەوەیەکە بۆ وتارێکی نووسەرێکی دی تیایدا ئاماژەی بەوە کردووە کە ((شیعری نالی لەچاو هی حاجی قادر هێندە بەرزە، کوردی گوتەنی، ئاسمان و ڕێسمانە…)) ( ).
(مەسعود محەمەد) لەچەند ڕێگەیەکەوە بەرگری لە توانای هونەرییانەی (حاجی قادر) وەکو شاعیرێك کردووە، لە پا□ ئەمەشدا نووسەر لە کۆتایی وتارەکەیدا خۆیشی ئاماژەی بۆ دوو هۆکار کردووە لە ژیانی حاجیدا (نەبوونی عیشقێکی سووتێنەر) و… (کەوتنە سەر خولیای کوردایەتی) ئەمانە هۆکاربوونە بۆ ئەوەی کە (حاجی قادر) ((زۆر گوێنەداتە خەریك بوون بە ئارایشتی بەیتەکانی)) ( ). دیارە مەبەستیشی لە (ئارایشت) لایەنی هونەریی شیعرەکانە.

تەوەری دووەم:

ڕەنگە بە پتر لە شێوازێك بتوانرێ سیماکانی کەسایەتی ڕەخنەگرانەی (مەسعود محەمەد) لەنێو بەرهەمەکانیدا دیاری بکرێت، بەڵام لێرەدا پێمان وایە لەڕێگەی ئەم چەند چەمك و زاراوەیەوە دەکرێت هەندێ ئەدگارو سیمای کارە ڕەخنەییەکانی ناوبراو دیاری بکەین.

1ـ ئیستاتیکای دەقی ئەدەبی:

ئاشکرایە بەر لە هەر کارێکی ڕەخنەیی، ڕوانین و دیدێکی تایبەتی بۆ دەقی ئەدەبی ئامادەیی خۆی هەیە، لە ڕووی جۆرو چۆنێتی ((داڕشتنی و بونیادو ئەرك و دەلالەتدا)) ( ) هەر لەبەر ئەمەشە چۆنێتی کاری

ڕەخنەیی پەیوەندییەکی پتەوی بە جۆرو چۆنێتی ئەم ڕوانینەوە هەیە. بە دەربڕینێکی دی چۆنێتی تێگەتنیش لە سروشت و پێکهاتەی دەقی ئەدەبی، وا لە ڕەخنەگر دەکات چۆن و بە زمان و کەرەستەیەك دەقی ئەدەبی شیبکاتەوە؟؟ لە دوو توێی بەرهەمەکانی (مەسعود محەمەد)دا دەکرێ ئاماژە بەم چەند بیروبۆچوونانە بکەین کە بەشێوەیەك لە شێوەکان دیدی ناوبراو دەخەنەڕوو، دەربارەی لایەنە جیاوازەکانی شیعر وەکو ژانرێکی ئەدەبی:

*** شیعر لە نێوان تەکنیکی هونەری و بابەتی ناوەڕۆکدا.**

لە دوو توێی نووسینە جیاوازەکانی مامۆستا (مەسعود محەمەد)دا لێرە و لەوێ بەدەم لێکدانەوەی دێرە شیعرەکان و باسکردنی توانای شاعیرانەوە، چەند بیروبۆچوونێکی ڕەخنەیی بەکورتی دەربڕیوە کە نیشانەی چۆنێتی ڕوانینێتی لە شیعر و جۆری مامەڵەکردنیشی لەگەڵا دەقی شیعریدا بەدیاردەخەن.

بۆ نموونە ئەگەر لەم بیروبۆچوونانە وردبینەوە:

ـ ((شیعر بابەتێکە لەلایەن مەهارەتەوە دەکەوێتە نێوان ئەدەبی پەخشان و هونەرەوە… هەرچی بابەتێکی پشکی جوانی و مەهارەتی تێدا بەرچاوبێت لە پلەی یەکەمدا ڕوخسارە ئەوجا ناوەڕۆك)) ( ).

ـ ((ئینجا کە زانیمان شیعر خزمی هونەرە هەقمانە لێی داوا بکەین جوان و ڕازاوەبێت کە وەها نەبێت لە شیعرایەتی دەکەوێت)) ( ).

تێبینی دەکەین، مامۆستا (مەسعود محەمەد) ئیستاتیکای دەقی شیعریی گرێداوەتە گەمە زمانی و هونەرییەکانی نێو خود شیعرەکەوە نەك ئەو بابەتەی کە بووەتە نێوەڕۆکی دەقەکە. ئەمەش لە دوولاوە جێگای سەرنجە، لەلایەك ئەم تێگەیشتنە بنەمایەکی ڕەخنەی ئەدەبی هاوچەرخە کە سەرە داوەکەیشی دەگەڕێتەوە بۆ فۆرمالیستەکانی ڕووسیا و قوتابخانەی ڕەخنەی نوێی ئەنگلۆ ـ ئەمریکی لەلایەکی تریشەوە ئەم تێگەیشتنە بۆ سەردەمی خۆی بۆچوونێك بووە لە دەرەوەی ئەو بۆچوونە باوەی نێو ڕەخنەی ئەدەبی کوردی بووە، کە پتر لە ڕوانگەیەکی سیاسی و ئایدیۆلۆژییەوە تەماشای دەقی ئەدەبییات کردووە.

ئەم تێگەیشتنەی مامۆستا (مەسعود محەمەد) دەربارەی شیعرایەتی شیعر، لە ئاستی ڕەخنەی پراکتیکیشدا ئامادەیی هەبووە و هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەم تێگەیشتنەی شرۆڤەی دەقە شیعرییەکانی کردووە، ئەمە دەمانباتە سەر بابەتی ڕوانینی ڕەخنەگرانەی (مەسعود محەمەد) کە دەکرێ بە زاراوەی (دەقبەندیی) ناویببەین، بەو مانایەی ڕەخنەگر لە کاری ڕەخنەییدا تەنها لەنێو بازنەی خودی دەقە ئەدەبییەکەدا کاردەکات، نەك لە دەرەوەی دەقەکەوە، ئەوەتا مامۆستا (مەسعود

محەمەد) بە ڕاشکاوی گوزارشت لە ڕوانینی ڕەخنەییانەی خۆی دەکات و دەڵێت: ((ئەوەی ڕاستی بێ لە شیعردا ڕێ بەڕەخنەگر نادرێ لە دەرەوەی شیعرەوە ((منگق)) و فەلسەفە بێنێ و بیکا بە ڕەخنە لە شیعر، بەڵام ((منگق))ێك لە ناوەڕۆکی شیعرەکەوە هەڵستێ و خۆی بەسەر واتاکەیدا بسەپێنێ دەشێ و دەبێ بکرێتە ئەمرازی ڕێوانەی شیعرەکە)) ( ).

لەگەڵدا ئەم ڕوانینەشدا بەلای (مەسعود محەمەد)ەوە، دەشێ ناوەڕۆکیشی ڕۆڵی خۆی بگێڕێت لە دروستکردنی بەهاو بایەخی دەق، ناوبراو لەسەروبەندی باسکردنی ناوەڕۆکدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات گەر شیعر پیاهەڵدانێکی سیاسی کەسێکی دیاریکراو بکاتە ناوەڕۆکی خۆی، ئەوا تەمەنی ئەم دەقە زۆر کورت دەبێت و پەیوەست دەبێت بەو کەس و ڕووداوە سیاسییەوە کە دەقەکەی بۆ داڕێژراوە( )، بەڵام قسەکردن و وێناکردنی هەست و نەستە مرۆییەکان جۆرێك لە جوانی و بەهایەکی تایبەتی بە دەق دەبەخشن ((ئەدەب و هونەر، ئەوەی ڕاستی بێ هەموو بەرهەمێك تا وتووێژی لەگەڵدا سەرچاوە قووڵەکانی نەفسی مرۆڤدا بێ نەمرتر دەبێ)) ( ).

2/ کردەی (تەئویل)کردنی شیعر:

لەو سۆنگەیەوە کە ئەرکی زمان لەنێو پرۆسەی شیعردا، خاوەن ئەرکێکی ئیستاتیکییە، ئەمەش وایکردووە زمانی شیعر، زمانێکی سروشبەخش بێت و تاڕادەیەك مانا نادیاربێت و پتر لە خوێندنەوە و لێکدانەوەیەك هەڵبگرێت، لەم چوارچێوەدا مامۆستا (مەسعود محەمەد) ڕای تایبەتی خۆی دەربڕیوە و نووسیوێتی ((… ڕەوا نییە لە دەرەوەی شیعری شاعیر واتای بۆ بخوازرێتەوە و لێی بار بکرێت. دۆزینەوەی واتا لە دەقی شیعر جودایە لەبەسەرەوەنان)) ( ). لێرەوە (مەسعود محەمەد) ئەو بۆچوونە دەردەبڕێت کە باوەڕی بە خوێندنەوە و لێکدانەوەی جیاواز هەیە، بەڵام نابێ ئەمە لە سنووری دەقەکە دەرچێت و ناوبراو باوەڕی بە تەئویلی بێ بنگە))( ) نییە، واتا نابێت بە شێوەیەك بێت لە دەرەوەی شیعرەکەوە بێت، ئەمەش مانای سنووردارییی کردەی تەئویلکردن دیاری دەکات. ئەم بۆچوونەش تەبایە لەگەڵدا ئاڕاستەیەکی نێو گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی هاوچەرخ، لەم بوارەدا نووسەر و ڕەخنەگری ئیتالی (ئیمبەرتۆ ئیکۆ) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە سەرەڕای ئەوەی دەق ڕاڤە و خوێندنەوەی جیاواز هەڵدەگرێت، بەڵام کەسی ڕاڤەکار ئازادیی ڕەهای نییە و بەڵکو چەند بنەماو پێوەرێك کردەی ڕاڤەکردنەکەی سنوور بەند دەکات( ).

3ـ بڕیار و هەڵسەنگاندنی ڕەخنەیی:

دوور لە بیروڕای تاکە کەسیی، لە پێناسەکردنێکی بابەتیانەی چەمکی ڕەخنەی ئەدەبیدا، ڕەخنەی ئەدەبی بەوە پێناسە دەکرێت کە ((بریتییە لەو لێکۆڵینەوەیەی کە گرنگی دەداتە پێناسە و پۆلینکردن و شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دەقە ئەدەبییەکان)) ( ).

ئەوەی لێرەدا جێگای باسی ئێمەیە هەڵسەنگاندن و بڕیاری ڕەخنەییە.

(مەسعود محەمەد) لە ماوەی شرۆڤەکردن و شیکردنەوەی بەرهەمی وەك (حاجی قادر، نالی، مەحوی) ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دەقەکان و توانای شاعیرانی هەڵسەنگاندووە.

(مەسعود محەمەد) ئەم کارەیشی بە بەرچاو ڕوونیی و ڕەچاوکردنی بابەتیانە کردووە، لەسەروبەندی باسکردنی توانای داهێنەرانەی (مەحوی) و کێشانە و پێوانەکردنی شیعرەکانیدا، نووسیوێتی ((من لە عەیارەی نرخ پێو هەرچی خاترانەیە تێم نەخوێندووەتەوە، مەرجەکانی پەسندایەتی عەیارەش لە بابەتێکەوە بۆ بابەتێك دەگۆڕێن. ئەو بابەتانەی کە لایەنی (جوانی) تێیاندا بنەڕەتییە دەبێ لە پلەی جوانیدا ژووروویی (ناوەنجی) کەوتبێتەوە دەنا بە عەیارەی من لە سەنگ دەکەوێ..)) ( ).

جێگای سەرنجە لێرەدا مامۆستا (مەسعود محەمەد) بەشێوەیەکی ڕەها، تەماشای دەقەکانی نەکردووە، بەڵکو ڕەچاوی تایبەتمەندێتی دەقی کردووە، دەقێك بە نیازو مەبەستی جوانی هونەریی نووسرابێت و هەر ئەم جوانییەش مەبەستی بنەڕەتیی بێت، جیاوازە لە دەقێك کە لە نێو جەخت لە خەمێکی کۆمەڵایەتی یان نەتەوەیی دەکاتەوە ئەمەش بۆچوونێکی دروست و بابەتییە، چونکە دەقی شیعری بەپێی مەبەستە شیعرییەکان (الاغراچ الشعریە) زمان و سروشت و نێوەڕۆکیان دەگۆڕێت.

مامۆستا (مەسعود محەمەد) بڕیار و هەڵسەنگاندنە ڕەخنەییەکانی بەرهەمی خوێندنەوەو ئاشنایەتی و ئاوێتەبوونێتی بە ئەزموونی دەقەکانە، بۆ نموونە لەباسکردنی (مەحوی)دا دەڵێت ((لە دەمێکەوە بە دڵ و هۆش ئاشنایانم، پێ بە پێی فراژیبوونیشم لە ناسینەوەی بایەخ و نرخ و جوانی پتر ئێگری ناو و شاعیریەتییان بووم)) ( ).

هەر بۆیەشە، ناوبراو بۆ هەڵسەنگاندنە ڕەخنەییەکانی نموونەی شیعری هێناوەتەوەو بە بەڵگەوە بۆچوونەکانی خۆی دەربڕیوە. هەر بۆ نموونە کتێبی (چەپکێك لە گوڵزاری نالی) سەرتاپای ڕوونکردنەوەی گەمە هونەرییە زمانییەکانی (نالی) شاعیرە، ئیدی ئاساییە نووسەری کتێبی ناوبراو، لە شوێنی شیاوی خۆیدا بنووسێت ((نالی زهنێکی وەها هەستیاری هەبووە، هەر دەڵێی جامی کامێرایە لە ترووکەیەکدا وێنەی جیهانێکی بەرینی تێدا نەقش بەستوو دەبێ… بێگومان هونەرکار لە نەخشەکێشانی ورد و قووڵدا، مەبەستی تایبەتیشی نەبێ، وێنەکەی پێ دەبێ لە ناوەڕۆك)) ( )

لە شوێنێكی دیكەدا هێندە سەرسامیی خۆی بەرانبەر هونەری شیعر نووسینی (نالی) دەرببڕێت و لەبارەی سەرنجی خۆی لە ئاست شڕۆڤەی دێرە شیعرێكی نالیدا بنووسێت ((… دەك ماڵێت شێوێ نالی بۆ كام مەڵبەندی بێ سنووری غەم و تەمی عیشقمان دەبەی…)) ( ).

نووسەر و ڕەخنەگر (حەمە سەعید حەسەن) ڕەخنەی لەم جۆرە دەربڕینە گرتووە و نووسیوێتی ((مامۆستا (مەسعود محەمەد) هێندە بە شیعری نالی سەرسامە جاری وایە، بە (دەك ماڵێت شێوێ نالی) هەستی خۆی دەردەبڕێت كە ناكەوێتە خانەی هەڵسەنگاندنی ئەدەبییەوە، ئاخر ئیشی ڕەخنەگر ئەوە نییە، بڵێت فڵانە شیعر جوانە، ئیشی ئەوەیە پێمان بڵێت، ئەوە چییە وایكردووە فڵان شیعر جوان بێت)) ( ).

ئەگەر نووسەر (حەمە سەعید حەسەن) لەم ڕەخنەیەدا مەبەستی ئەوەبێت كە زمانی هەڵسەنگاندنەكەی مامۆستا (مەسعود محەمەد) زمانێكی ڕەخنەیی نییە، ئەوا ئەمەیان شتێكی ئاساییە، (مەسعود محەمەد) نامەیەكی ئەكادیمی نە نووسیوە و بگرە هەر لە ناونیشانی كتێبەكەوە (چەپكێك لە گوڵزاری نالی) دیارە كە توێژینەوەیەكە ئامادەبوونی بیروبۆچوونی خودیی (خودی ڕەخنەگر) تیایدا شتێكی چاوەڕوانكراوە، بیروبۆچوونی خودییش لەنێو كاری ڕەخنەیدا ڕواڵەتێكی ئاسایی ئەم گوتارەیە، چونكە ڕەخنە خۆی بەر لەهەر میتۆد و میتۆدكارییەك چالاكییەكی خودییە.

دواتر ئەگەر (حەمە سەعید حەسەن) خودی كرداری هەڵسەنگاندنی لا پەسەند نییە، چونكە پێیوایە ئەمە كاری ڕەخنەگر نییە، ئەمڕۆ زۆر لە لایەنگرانی ڕەخنەی ئەدەبی هاوچەرخ بەجۆرێكی دی لەم مەسەلەیە دەڕوانن و پێیان وایە، هەڵسەنگاندن بریتییە لە ئاستێكی گرنگی دیكەی كاری ڕەخنەیی( ) تەنانەت ڕەخنەگری ئەمەریكی ڕێنیە وێلێك (1903 ـ 1996) پێیوایە نەبوونی بڕیاری ڕەخنەیی لەنێو كارێكی ڕەخنەییدا، كارەكە شكستخواردوو دەكات( ).

هەر لەم چوارچێوەیەدا (تۆدۆرف) كە ڕەخنەگرو تیۆریزەكارێكی دیاری ڕەخنە و تیۆری ئەدەبی هاوچەرخە ئاماژەی بە ئەركی هەڵسەنگێنەرانەی ڕەخنەی ئەدەبی كردووە( ).

دواتریش مامۆستا (مەسعود محەمەد) هۆكار و چۆنێتی داڕشتنی هونەرییانەی شیعرەكانی بە بۆچوونی خۆی لێكداوەتەوە، پاشان بڕیاری جوانیی دەقەكانی داوە و سەرسامیی خۆی دەربڕیوە.

ئەمەش دۆخێكی دروست و هەڵسەنگاندنێكی بابەتییانەیە.

ئەنجام

لەدوای خستنەڕوو و تاوتوێكردنی بەرهەمە ڕەخنەییەكانی مامۆستا

(مەسعود محەمەد) دەکرێ ئەم چەند خاڵە وەکو ئەنجامێکی ئەم کورتە لێکۆڵینەوەیە دیاری بکەین:
1ـ ئەو نووسیانانەی مامۆستا (مەسعود محەمەد) کە بەشێوەیەك لە شێوەکان سەر بەدنیای ئەدەبناسیین، تەنها ڕەخنەی ئەدەبیی نین، بەڵکو هەندێکیان پتر دەچنە نێو مێژووی ئەدەبەوە، هەر بۆ نموونە لێکۆڵینەوەکەی لەسەر (حاجی قادری کۆیی) ئاوێتەیەکە لە (مێژوو بە گشتی، ژیننامە، بیروبۆچوونی فەلسەفی و سیاسی) ئەو بەش و بڕگانەی پەیوەندن بە لێکۆڵینەوەی ئەدەبییەوە، زیاتر سەر بە مێژووی ئەدەبن.
2ـ هەڵبەتە هەندێ لەبەرهەمە ڕەخنەییەکانی (مەسعود محەمەد) لە بازنەی ڕەخنەی پراکتیکین، بەڵام ئەم جۆرە کارانە خاڵی نین لە دەربڕینی بیروڕای تیۆریی دەربارەی بابەتەکانی ڕەخنە و ئەدەب و داهێنان، ئەمەش رادەی هۆشمەندیی رەخنەیی لای ناوبراو دەردەخات.
3ـ ڕوانینی ڕەخنەییانە لای (مەسعود محەمەد) لەسەر بنەمای ئیستاتیکای خودی دەقی ئەدەبی دامەزراوە، بەڵام لەگەڵا ئەمەشدا ڕەچاوی تایبەتمەندێتی ئەزموونی ئەدەبییانەی دەق دەکات، هەر لێرەشەوە بڕیار و هەڵسەنگاندنی بۆ هەر دەقێك لە ڕوانگەی ئەم ڕەچاوکردنەیە.
-4 بەلای مەسعود محەمەدەوە ، بابەتی ناوەرۆکی دەقیش ڕۆڵی خۆی هەیەلە پتر بایەخدارکردنی دەق و پێیوایەچەندە ناوەرۆك پێوەند بێت بە هەستی مرۆیی قوڵایی ناخی مرۆڤەوە، هێندە دەقەکە نەمر دەبێت، نەك دەق بۆ کەسێکی سیاسی دیاریکراو بێت.
5ـ زۆربەی بیرو بۆچوونە ڕەخنەییەکانی (مەسعود محەمەد) تەباو هاو ئاراستەی گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی هاوچەرخن.

پ. ی. د. فوئاد ڕەشید
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی ـ زانکۆی سەڵاحەددین

سەرچاوەکان

1ـ مەسعود محەمەد، چەپکێك لە گوڵزاری نالی، چاپی دووەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، 2007.
2ـ مەسعود محەمەد، دەستەوداماني نالی، چاپی دووەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، 2007.
3ـ مەسعود محەمەد، کەوچکێك شەکر بۆ قاوەی تاڵا، چاپی یەکەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، 2010.
4ـ مەسعود محەمەد، حاجی قادری کۆیی، بەشی (1 ـ 3)، چاپی دووەم،

دەزگای ئاراس، هەولێر، 2010.
5ـ رينيه ويلك، مفاهيم نقديه، ت. د. محمد عصفور، مگابع الرساله، الكويت، 1987.
6ـ فاچل پامر، اللغه الپانيه، الگبعه الاولى، المركز الپقافى العربى، بيروت، 1994.
7ـ د. حسين خمرى، سرديات النقد، الگبعه الاولى، منشورات الاختلاف، الجزائر، 2011.